

УДК 340.132

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.17>

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ

Бєлов Д.М.,

*професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
ORCID: 0000-0002-7168-9488*

Легеза Є.О.,

*професор кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-9134-8499*

Бєлов Д.М., Легеза Є.О. Форми та методи правового регулювання захисту прав споживачів щодо поводження з відходами на державному рівні.

У статті розкрито форми та методи правового регулювання захисту прав споживачів щодо поводження з відходами на державному рівні. Наголошено на тому, що державна політика України у сфері поводження з відходами ґрунтується на кількох основних принципах. Вона покликана захищати довкілля та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечувати раціональне використання матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів, а також науково обґрунтовано узгоджувати екологічні, економічні та соціальні інтереси суспільства для досягнення сталого розвитку

Встановлено, що на сьогоднішній день, найрозповсюдженішим методом обробки відходів в Україні є їхнє викидання у відвали, терикони, шламові і хвостосховища, а також на звалища. Це призводить до зайняття значних площ родючих земель і стає джерелом забруднення повітря, а фільтрати проникають у ґрунти та підземні води. Проте важливо враховувати, що відходи можуть стати джерелом вторинних ресурсів та слугувати джерелом енергії. Відтак, перед людством стоїть завдання широко впроваджувати передові технології для запобігання та обмеження утворення відходів, а також для їх утилізації, регенерації та безпечної утилізації, переробці відходів, що не підлягають переробці.

Як висновок, сказано про те, що розвиток суспільства та задоволення його потреб взаємодіють із природними ресурсами, що призводить до значного утворення промислових відходів. Проблема поводження з відходами визнається

однією з найактуальніших у сучасному світі та є пріоритетною для розвинених країн. Україна, через великий обсяг відходів, стикається з особливо гострою ситуацією. На основі проведеного аналізу висувуються висновки та формулюються рекомендації для подальшого розвитку законодавства та практики управління відходами з метою забезпечення ефективного захисту прав споживачів у міжнародному контексті. Ця стаття служить цінним внеском у розуміння та вдосконалення систем захисту прав споживачів у контексті екологічних викликів та управління відходами.

Ключові слова: відходи, державна політика, форми, методи, правового регулювання, захист прав споживачів, небезпечні відходи, державна політика.

Byelov D., Leheza Ye. Forms and methods of legal regulation of the protection of consumer rights regarding waste management at the state level.

The article discloses the forms and methods of legal regulation of consumer rights protection regarding waste management at the state level. It is emphasized that the state policy of Ukraine in the field of waste management is based on several basic principles. It is designed to protect the environment and human health from the negative impact of waste, to ensure the rational use of material, raw materials and energy resources, as well as scientifically based coordination of ecological, economic and social interests of society to achieve sustainable development.

It has been established that today, the most widespread method of waste treatment in Ukraine is its disposal in landfills, terrykons, sludge and

tailings storage facilities, as well as in landfills. This leads to the occupation of large areas of fertile land and becomes a source of air pollution, and leachates penetrate into the soil and groundwater. However, it is important to consider that waste can become a source of secondary resources and serve as a source of energy. Therefore, humanity faces the task of widely implementing advanced technologies to prevent and limit the generation of waste, as well as for its disposal, regeneration and safe disposal, processing of non-recyclable waste.

As a conclusion, it is said that the development of society and the satisfaction of its needs interact with natural resources, which leads to a significant generation of industrial waste. The problem of waste management is recognized as one of the most urgent in the modern world and is a priority for developed countries. Due to the large volume of waste, Ukraine is facing a particularly acute situation. Based on the analysis, conclusions are drawn and recommendations are formulated for the further development of legislation and waste management practices in order to ensure effective protection of consumer rights in the international context. This article serves as a valuable contribution to the understanding and improvement of consumer protection systems in the context of environmental challenges and waste management.

Key words: waste, state policy, forms, methods, legal regulation, consumer rights protection, hazardous waste, state policy.

Актуальність теми статті. Наша країна виборола свою незалежність, коли вона вже була промислово розвиненою державою, і важка промисловість цієї країни нині продовжує виробляти значні обсяги відходів різного рівня небезпеки.

Головним «забруднювачем» вважається гірничо-металургійний комплекс, хоча основна частина його відходів належить до четвертого класу, який є менш небезпечним. Проте, відходи першого до третього класів небезпеки, відповідальні за хімічну, електротехнічну та нафтопереробну промисловість, відзначилися позитивним впливом економічного спаду, що призвело до суттєвого зменшення їх утворення.

Усі роки незалежності проблеми забруднення території країни промисловим сміттям нагромаджувалися і не можуть розв'язатися самі по собі. Зараз в Україні накопичено близько 50 мільярдів тонн відходів, з яких 0,3% є надзвичайно високою чи помірною небезпекою.

Згідно з даними Всесвітньої організації здоров'я, через неадекватне управління відходами щорічно в Україні втрачає життя майже 1,3 тисяч осіб, що розміщує нашу країну поруч із африканськими державами, такими як Замбія, Уганда, Нігерія, Камерун, де також відводиться мало уваги утилізації відходів.

Стан дослідженості проблематики. Методологічне підґрунтя дослідження базується на працях видатних вітчизняних і зарубіжних учених у галузі екологічного регулювання та аналізу екологічної ефективності, таких як В. Медоуз, Г. Дейлі, В. Веснін, М. Реймерс, О. Федрищева, Л. Мельник, Р. Іванов, В. Триговчук, П. Олдак, Ю. Туніка, Т. Хачатуров, В. Сахаєв, Л. Чередніченко, В. Шевчук, В. Мищенко та інші.

Тільчик В.В. та Легеза Є.О. [8] встановили, що досвід охорони довкілля в окремих країнах Європейського Союзу ґрунтується на дослідженні норм, що регулюють відповідальність за екологічні злочини, в тому числі у сфері поводження з відходами, в національному законодавстві Іспанії, Німеччини та Австрії, а також модельних критеріїв кримінального права в Європейському Союзі [8, с. 186]. Також цікавою є робота, в якій науковці доходять висновку про допустимість і навіть необхідність запровадження таких методів, як колективні позови для захисту порушених екологічних прав фізичних осіб, в тому числі у сфері поводження з відходами. Такі методи можуть сприяти ефективному розгляду справ, зменшенню навантаження на суди, скороченню витрат і, найголовніше, дозволяють об'єктивно вирішувати спори, в тому числі у сфері поводження з відходами (навіть якщо не завжди вдається встановити індивідуально порушені права), враховуючи важливість конкретної справи [9, р. 267].

Проаналізувавши матеріал робіт, можна зробити висновок, що питання форм та методів захисту прав споживачів щодо поводження з відходами, досліджене досить фрагментарно та доцільним було б дослідити його комплексно.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Законом України «Про управління відходами», основними цілями державної політики у сфері запобігання утворенню та управління відходами є:

- 1) захист здоров'я людей та навколишнього природного середовища від негативного впливу відходів;
- 2) здійснення заходів у сфері управління відходами без загрози здоров'ю людей та спричинення шкоди навколишньому природному середовищу в межах встановлених нормативів шкідливого впливу фізичних факторів;
- 3) дотримання ієрархії управління відходами;
- 4) запровадження розширеної відповідальності виробника [1].

Особлива увага в законодавстві приділяється небезпечним відходам, які самостійно або при взаємодії з іншими речовинами можуть завдати шкоди навколишньому середовищу та здоров'ю людей [2, с.2]. Ці відходи володіють фізичними, хімічними, біологічними та іншими небезпечними властивостями, які створюють значну небезпеку для природи та здоров'я людей і потребують

спеціального відношення до них. Залежно від характеру їхньої шкідливості, вони можуть бути класифіковані як токсичні, біологічні, вибухонебезпечні, легкозаймісті чи радіоактивні.

Токсичні відходи - це матеріали, які, потрапляючи в органи дихання, травлення або шкіру, можуть призвести до смерті або завдати серйозної шкоди здоров'ю людини. Питання щодо обробки таких відходів враховані в Загальнодержавній програмі поводження з токсичними відходами, схваленій Законом України від 14 вересня 2000 року «Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами» [3].

Найнебезпечнішими є радіоактивні відходи, що визначені Законом України «Про поводження з радіоактивними відходами». Серед них - об'єкти та речовини з активністю радіонуклідів або радіоактивним забрудненням, що перевищують встановлені норми, при умові, що вони не призначені для використання.

Значна частина відходів утворюється під час різних видів людської діяльності. З екологічної точки зору, ці відходи стають небезпечними для навколишнього середовища під час їх утворення або використання. За їхньою структурою відходи можуть бути твердими, рідкими або газоподібними, предметами, матеріалами або речовинами, а за походженням вони поділяються на відходи споживання та відходи виробництва.

Відходи споживання поділяються на промислові та побутові. Хоча відходи є негативним фактором, їх можна використовувати як ресурс для інших видів виробництва при правильному використанні. Отже, регулювання повинно визначати порядок використання відходів для реалізації їхніх позитивних економічних властивостей.

Згідно з нормативами права, відходи мають власника, який може бути громадянином України, іноземцем, особою без громадянства, підприємством, установою чи організацією будь-якої форми власності, територіальною громадою, Автономною Республікою Крим та державою.

До обов'язків власників відходів, входять такі як запобігання та зменшення утворення відходів, забезпечення повного збирання, належного зберігання та запобігання знищенню і псуванню відходів. Також вони повинні утримувати ефективні технології для утилізації відходів в Україні, які відповідають екологічним стандартам, та не допускати нелегальне зберігання та видалення відходів.

Правовий режим поводження з відходами - це система правових заходів і норм, які визначають правові засади управління відходами з метою уникнення негативного впливу на природне середовище та здоров'я людини. Перший етап поводження з відходами - їх збирання [4].

Кожне місце (об'єкт) зберігання відходів повинно мати спеціальний паспорт, який містить

технічні характеристики місця, найменування та код відходів, їх кількісний та якісний склад, походження та інформацію про методи контролю та безпечну експлуатацію цих місць (об'єктів). Тимчасові засоби зберігання відходів визначаються з урахуванням виду, агрегатного стану та класу небезпеки відходів.

Один із найбільш ефективних методів розв'язання проблеми відходів - це їх утилізація [5].

Екологічний аспект полягає в тому, що організація утилізації відходів допомагає зменшити викид шкідливих речовин в навколишнє середовище та зменшити негативний вплив виробництва на ландшафт, тваринний та рослинний світ і т. д. Це також супроводжується зменшенням забруднення повітря і водних ресурсів, збереженням ландшафту, вивільненням території шляхом ліквідації відвалів і т. д.

Економічний аспект утилізації відходів передбачає можливість отримання додаткового джерела корисних продуктів для задоволення потреб народного господарства та зниження собівартості виробництва через використання більш економічних сировин.

Кінцевий продукт, отриманий з використанням відходів, повинен мати висновок державної санітарно-гігієнічної експертизи. Кількість промислових відходів, що накопичуються під час їх утилізації, не повинна перевищувати двотижневу потужність виробничого обладнання для переробки відходів. Завершальним етапом обробки відходів є їх знешкодження, що включає в себе зменшення чи усунення небезпеки відходів шляхом механічної, фізико-хімічної чи біологічної обробки [6].

Для запобігання забрудненню промисловими відходами необхідно використовувати перевірені на практиці методи їх знешкодження, включаючи обробку частини промислових відходів за допомогою біотермічного компостування на заводах, термічну обробку та спалювання спільно з побутовими відходами, а також зберігання частини промислових відходів на полігоні побутових відходів.

Знешкодження токсичних промислових відходів має відбуватися на спеціальних інженерних спорудах - полігонах захоронення токсичних промислових відходів. Усі вивезені на місце захоронення небезпечні відходи повинні мати екологічні паспорти, що містять хімічні характеристики їх складу, інструкції з техніки безпеки та рекомендації для надання першої допомоги у разі гострого отруєння. Паспорти, підписані відповідальними особами підприємства, видаються для кожного виду відходів і для кожного рейсу транспорту [8].

Державна політика України у сфері поводження з відходами ґрунтується на кількох основних принципах. Вона покликана захищати довкілля

та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечувати раціональне використання матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів, а також науково обґрунтовано узгоджувати екологічні, економічні та соціальні інтереси суспільства для досягнення сталого розвитку.

В Україні вже сформована програмна політика щодо поводження з відходами, яка високо відповідає законодавству Європейського Союзу та враховує національні особливості [7].

Треба визначити, що серед недоліків нормативно-правової бази в Україні у сфері відходів відсутні чіткі визначення відповідальності громадян за неправильне поводження з відходами, відповідальності виробників за утилізацію відходів, сортування відходів, пріоритету утилізації перед захороненням, а також єдиного кодифікованого акта, який би регулював сферу поводження з відходами.

З урахуванням того, що обсяги відходів продовжують зростати, а статистичний облік не ведеться повноцінно, важливо застосовувати норми міжнародного права та користуватися позитивним міжнародним досвідом для успішної реалізації проектів і програм управління відходами та формування ефективних стратегій управління ними.

В умовах воєнних дій територію України розділяють на особливо небезпечну та відносно безпечну. Такий підхід дозволяє оцінити ефективність управління відходами як на небезпечних, так і на тих, які не мають небезпеки. Водночас існує категорія імовірно небезпечних територій, які забруднено мінами та вибухонебезпечними предметами на значній площі в Україні та в акваторії. Процес розмінування цих територій передбачається на декілька років, враховуючи європейські стандарти, де один рік війни може призвести до десятирічного розмінування.

У контексті особливо небезпечних територій необхідно акцентувати увагу на поводженні з відходами від руйнувань, тоді як на відносно безпечних територіях акцент робиться на побутових відходах. Промисловий сектор, який перебуває в надскладних умовах через руйнацію та інші фактори, відзначається різким зменшенням утворення відходів. Сільське господарство також потерпає від наслідків бойових дій, що призводить до проблем у наступному сезоні [8].

Воєнні події додають нові виклики управлінню відходами, навіть при зменшенні їх утворення. Проблеми, що виникли перед воєнним періодом у сфері поводження з відходами, стають ще більш актуальними. Однак, незважаючи на труднощі, що пов'язані з інформаційним забезпеченням в цій галузі, важливо оцінити обсяги утворення та утилізації відходів в умовах воєнного стану [10].

Місцеві органи влади акцентують увагу на вивезенні небезпечних відходів за межі населе-

них пунктів, і ця функція залишається ключовою. Проте, існує загроза загострення проблем з місцями видалення відходів через збільшення навантаження на полігони, збільшення несанкціонованих звалищ та інші негативні наслідки.

Провідну роль у функціонуванні системи управління відходами гратиме платоспроможність населення та їхня готовність сплачувати за послуги. Зокрема, заборгованість у сплаті комунальних послуг, включаючи вивезення побутових відходів, може вплинути на функціонування цієї системи [9].

Ураховуючи невизначеність обставин, важливо знаходити нові підходи до управління відходами, а також враховувати плани впровадження відповідної інфраструктури. Також може бути необхідна зовнішня підтримка для впровадження необхідних технологій, і для цього співпраця з Європейським Союзом та аналіз їхньої підтримки стане важливою у цьому процесі [11].

Висновки. Отже, розвиток суспільства та задоволення його потреб взаємодіють із природними ресурсами, що призводить до значного утворення промислових відходів. Проблема поводження з відходами визнається однією з найактуальніших у сучасному світі та є пріоритетною для розвинених країн. Україна, через великий обсяг відходів, стикається з особливо гострою ситуацією.

На сьогоднішній день, найрозповсюдженішим методом обробки відходів в Україні є їхнє викидання у відвали, терикони, шламові і хвостосховища, а також на звалища. Це призводить до зайняття значних площ родючих земель і стає джерелом забруднення повітря, а фільтрати проникають у ґрунти та підземні води. Проте важливо враховувати, що відходи можуть стати джерелом вторинних ресурсів та слугувати джерелом енергії. Відтак, перед людством стоїть завдання широко впроваджувати передові технології для запобігання та обмеження утворення відходів, а також для їх утилізації, регенерації та безпечного утилізації, переробці відходів, що не підлягають переробці.

Державна політика в Україні в сфері поводження з відходами базується на принципах пріоритетного захисту довкілля та здоров'я людини. Законодавство передбачає екологічно орієнтовані підходи та акцентує на науковому узгодженні екологічних, економічних та соціальних інтересів для досягнення сталого розвитку.

Недоліками в законодавстві можуть бути відсутність чіткої відповідальності громадян за неправильне поводження з відходами, неявка відповідальності виробників за утилізацію відходів та відсутність конкретних норм, що зобов'язують до сортування відходів. Також може бути визначено, що нормативно-правова база може бути більш деталізованою та включати конкретні по-

ложення, які регулюють пріоритет утилізації відходів, забезпечуючи таким чином ефективне використання ресурсів та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення 19.01.2024).
2. Чайка В.М., Рубежняк І.Г., Міняйло А.А. Екологія міських екосистем (урбоєкологія): посібник. Київ. Компрінт, 2015. 337 с.
3. Кулакова В. Д. Правові проблеми утилізації відходів. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/29.pdf> (дата звернення 19.01.2024).
4. Запорожець О., Мовчан Я., Гавриленко В., Гаврилюк Р., Гай А., Гулевець Д. Елементи сучасної урбоєкології: навч. електронний посіб. Київ : НАУ, 2015. 265 с.
5. Мельник Л. М. Утилізація відходів як один із шляхів екологізації виробництва. URL : http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21344/2/IRSP_2017_Melnyk_L-Waste_ (дата звернення 19.01.2024).
6. Федунь М. В. Адаптація законодавства України до стандартів Європейського Союзу у сфері поводження з відходами. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2014_36\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2014_36(2)) (дата звернення 19.01.2024).
7. Климчик О.М., Багмет А.П., Данкевич Є.М., Матковська С.І. Екологія міських систем: навч. посіб. Частина 1. Житомир : Видавець О.О. Євенок, 2016. 460 с.
8. Tylychuk V., Leheza Ye. Foreign experience and improvement of administrative and legal principles of environmental protection. *Юридичний вісник. Yurydychnyi visnyk - Legal Bulletin*. 5, 2022, 177-189. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2022.19>.
9. Leheza, Ye. Horbalinskiy, V. Berezniak, V. Khashev, V. Oleksenko, V. (2023). Methods protection of environmental rights and interests through court proceedings: administrative aspect and criminal law aspect. *Revista De La Universidad Del Zulia*, 14(40), 258-268. DOI: <https://doi.org/10.46925/rdluz.40.14>.
10. Лєгеца Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.
11. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>.
12. Лєгеца Є. О., Белов Д.М., Деякі особливості правового регулювання статусу Державної служби фінансового моніторингу України. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 73(5). 2022. С. 51-56.
13. Белов Д.М., Росул Н.О. Соціальне підприємництво в механізмі реалізації конституційних прав та свобод людини та громадянина. *Аналітично-порівняльне право*. №5. 2022. С. 22-34.
14. Белов Д.М., Форкош Е. Р. Соціальне підприємництво: здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. *Аналітично-порівняльне право*. №6. 2022. С. 33-39.